

РЕЦЕНЗИЯ

**от д.ф.н. Вера Тервел Маровска,
професор в Катедрата по български език
на Филологическия факултет**

в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

на материалите, представени в процедура за защита

на дисертация за придобиване на образователната и научна степен *доктор*

в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

по Област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*; Професионално

направление 2.1. *Филология*

(*Съвременен български език*)

Автор: Васил Николов Стаменов,

Редовен докторант в катедра “Български език“ на Филологическия факултет в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Тема: „Значението *свидетелственост* в съвременния български език“

Научен ръководител: доц. д-р Красимира Ангелова Чакърова,

от катедрата по български език в ПУ „Паисий Хилендарски“.

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД–21–680 от 25.03.2024 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедурата за защита на дисертационен труд на тема: „Значението *свидетелственост* в съвременния български език“; за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*; Професионално направление 2.1. *Филологии*; Докторска програма *Съвременен български език (Морфология)*.

Автор е Васил Николов Стаменов, редовен докторант в катедра „Български език“ на ФФ в ПУ „Паисий Хилендарски“, с научен ръководител доц. д-р Красимира Ангелова Чакърова от същата катедра.

Представеният от Васил Николов Стаменов комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет.

Докторантът е приложил 5 статии по темата на дисертацията си.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Васил Н. Стаменов е роден на 11.12.1995 г. в Асеновград. Там завършва основното и средното си образование. От 2014 – 2018 г. следва *Българска филология* в ПУ „Паисий Хилендарски“. След завършването на бакалавърското си образование продължава обучението си за придобиване на магистърска степен в специалността „Актуална българистика“. От 1.03.2020 г. е докторант с научен ръководител доц. д-р Кр. Чақрова в Катедрата по български език в ПУ.

В периода септември 2021 до 2023 г. е хоноруван преподавател по български език в Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти в ПУ „Паисий Хилендарски“. От 1.09.2023 г. е асистент по съвременен български език във филиала на ПУ „Л. Каравелов“ в Кърджали.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Проблемът за граматикализираната *свидетелственост* в българския език все още се възприема като дискуссионен. Затова темата на дисертацията е актуална и дисертабилна. Поставените задачи са смислени и очакваните от тях резултати биха били достатъчно показателни за естеството на признака *свидетелственост*.

4. Познаване на проблема

Библиографията на дисертацията включва повече от 250 научни труда. Приложена е и анкета, изследваща самото значение *свидетелственост* и изразяването му в българския език,

а също и асоциациите, които то провокира. Следователно дисертантът познава детайлно проблема и съществуващите научни анализи и интерпретации, което подsigурява успеха на осъщественото от него проучване.

5. Методика на изследването

В работата са приложени традиционно хронологично описание на съществуващата граматическа документация, елементи на системно-структурен анализ и функционално-семантична характеристика, анкетно проучване.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

По думите на самия В. Стаменов, целта на изследването е да бъдат анализирани накратко различните мнения за *свидетелствеността* в общотеоретичен план, да бъдат отбелязани приносните идеи в българското езикознание, като се започне от срещашите се във възрожденските граматикали становища до съвременните концепции на българските езиковеди; да бъдат обобщени натрупаните факти и да бъдат представени разсъждения, свързани с идеята на И. Куцаров, че граматикализираната *свидетелственост* може да се разглежда като част от двучленна морфологична категория (Д, с. 3). Тази аргументация в работата обаче е съвсем лаконична (т. е. придържането към концепцията на Ив. Куцаров е просто декларирано). И почти същото може да се каже за концепцията на Кр. Чакърва, различаваща се само по избрания термин рецептивност, вм. очевидност.

Дисертацията се състои от увод, 5 глави, заключение, библиография и приложение (от 232-242 с.) или общо 242 стандартни компютърни страници (TNR 12).

В първата глава се разсъждава върху понятието евиденциалност и са коментирани няколко популярни идеи за отношението между назоваването на действието и начина на възприемането му, както и всички следващи оттук изводи относно неговата достоверност или недостоверност. Подчертава се, че в началото на 20. век терминът евиденциал е използван от Ф. Боас за назоваване на начините на възприемане на съобщаваната информация. Изтъква се и възможността в някои езици (приблизително около 25% от всички езици в света) този признак да е задължително изразен, т. е. да има граматически характер¹.

Тезата за съществуването на самостоятелна граматична категория *evidential* се свързва с името на Р. О. Якобсон и популярната му студия „Шифтеры, глагольные категории и русский глагол“. Според М. Макарцев студията „първа въвежда проблематиката за евиден-

¹ Aikhenvald, A. Y. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 12

циалността в публикации на международни рецензирани списания“; с нея „започва периодът на активен интерес към евиденциалността от страна на западните учени“².

Естествено, коментирани са и позициите на някои от българските езиковеди, заявили отношение към евиденциалността в свои изследвания. Според Р. Ницолова евиденциалността в съвременния български език е частично модализирана четиричленна морфологична категория с грамемите: индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив“³.

Кр. Алексова също приема съществуването на морфологичната категория евиденциалност. Наред с презумптивна, евиденциалността е второто граматикализирано средство за изразяване на епистемичната модалност. И според нея категорията евиденциалност е 4-грамемна: с индикатив, конклузив, ренаратив и инвертив (Д, с. 12-13)⁴.

За евиденциалност в българската граматична система пише и Е. Търпоманова, която я обвързва с указването на източника на информация и приема две основни евиденциални значения: сензорна (чрез зрение, чуване, докосване) и опосредствана (чрез умозаклучение, цитиране, преизказване). Авторката акцентира върху „граматикализирането на евиденциалността в български и албански“ и търси предпоставките, довели до въпросните явления. „Неопосредстваната евиденциалност се изразява от формите на наклонението индикатив, които са допълнително маркирани със значението директна информация. Опосредстваната евиденциалност се изразява от три форми – ренаратив, инференциал, дубитатив“ (Д, с. 15)⁵.

Втората глава от дисертацията излага схващанията на авторите на граматика с учебен характер през периода на Възраждането. Следва периодът от Освобождението до средата на 20 в. В третата част на втора глава са представени становищата на учените от средата на 20 в. до днес.

Обобщението на автора, че: „От представените дотук разсъждения е видимо, че в българското езикознание не съществува единство по въпроса, дали свидетелствеността е граматикализирано значение, кой е неговият формален показател; дали то би могло да бъде част от

² Макарецев, М. М. *Эвиденциальность в пространстве балканского текста*. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014, с. 18.

³ Ницолова, Р. Семантичска гиперкатегория «характеристика говорещим съобщаема информация и ея връзка с времем и лицом глагола» // *Материали международной научной конференции Санкт-Петербург 22 – 24 септември 2003 г.* СанктПетербург: Наука, 2003, 108 – 112: 109; Ницолова, Р. Взаимодействие евиденциалности и адмиративности с категориями времени и лица глагола в болгарском языке. // *Вопросы языкознания*, РАН, 2006, № 4, 27 – 45.

⁴ Алексова, К. *Дубитативът в съвременния български език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023; Алексова, К. Презумптивът в български историографски съчинения от първата половина на XX в. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“* – Филология, том 57, кн. 1, сборник „А“, 2019, 124 – 140.

⁵ Търпоманова, Е. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: Ни плюс, 2015, с. 26, 201, 34.

определена морфологична категория“ (Д, с. 91) е вярно, що се отнася до повечето трудове от 19 докъм 80-те години на 20 в. Но през последните десетилетия определено може да се приеме за безспорно, че *свидетелствеността* е граматикализирано значение и формалният ѝ показател са морфемите *-х/и-*. Спорен остава обаче въпросът за категорията, чиято грамема е *свидетелствеността*.

Третата глава „Свидетелствеността в българския език в светлината на диахронията“ е посветена на възникването на признака *свидетелственост* и хипотезите за него.

В четвъртата глава са изложени формално-семантичните и функционалните особености на свидетелските форми в съвременния български език. Представени са в абсолютна пълнота, вкл. и с формите на спомагателните глаголи; в положителен и отрицателен статус; в изявително, повелително и условно наклонение. Бих попитала автора приема ли, че съществува умозаклучително наклонение, и как би обяснил наличната аномалия? Изобщо как свидетелските форми се корелират с несвидетелските, ако това са грамеми на обща категория? Представени са и употреби на свидетелските форми в художествена реч.

Разбира се, В. Стаменов предлага някакво обяснение. Той пише на с. 85: „Фактът, че грамемата *свидетелственост* притежава по-малко форми от грамемата *несвидетелственост* не би трябвало да бъде аргумент срещу обособяването на двучленната категория очевидност/рецептивност.“ И малко по-нататък: „Оказва се, че обособяването на двучленна категория рецептивност, в която маркираната грамема *свидетелственост* ще бъде противопоставена на немаркираната *несвидетелственост*, не противоречи на основните принципи от теорията за морфологичните категории, разработена от А. В. Бондарко. В българския език съществуват грамеми, които притежават повече форми от друга грамема, с която образуват опозиция. Различието **по два дистинктивни признака** е особеност, присъща на флективните езици, която не изключва възможността за обособяването на отделна морфологична категория“⁶ (Д, с. 87). И на с. 90: „Би могло да се направи съпоставка с модела на тричленната категория време според концепцията на И. Куцаров. Изследователят защитава тезата, че темпоралните грамеми са три: минало време, сегашно време, бъдеще време⁷. Граматичните образувания за абсолютна предходност (*писа*) не могат да се комбинират с маркерите на значението *относителност* и *результативност*, но за грамемите сегашно и бъдеще време подобно ограничение не съществува“.

⁶ Бондарко 1976: Бондарко, А. В., Теория морфологических категорий. Ленинград: Наука, 1976.

⁷ Куцаров, И., *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.

Що се отнася до симетриите и асиметриите в областта на глаголната морфология, ще кажа, че езиковата система винаги се стреми към симетрия. Тя никога не може да я постигне в абсолютна пълнота, защото езикът е естествена знакова система и се преобразува и усъвършенства в течение на векове под доминиращия знак на принципа на икономията и под въздействието на други езици. Винаги формалната база е съществувал в езика етимон (както напр. на формалната база на перфекта възникват грамемите на дистантния таксис и на преизказността, а остава и самата грамема перфект – при това и трите са категориално различни). Асиметрията е обикновено резултат от някаква аномалия. И една от асиметриите в този случай е изразяването на признака *предходност* в съвременния български език. Поради липсата на грамема *предходност*, аористът влиза в темпоралната система на съвременния език на принципа на „жокера“, т. е. за да попълни липсата. А липсата съществува не за друго, а защото в системата на старобългарските времена са съчетани (ако не като резултат от приключена граматикализацията, то поне в процес на граматикализация) три морфологични категории – на времето, на таксиса и на вида на действието. Те са детайлно анализирани и диференцирани вече в съвременния български, но данните на историците на езика навеждат на мисълта, че са съществували в аналогичен вид и в старобългарската фаза. В съвременния език няма специално минало време именно защото има категория таксис.

Използването на анкетни проучвания при научното описание на повечето езикови явления е голямо предимство на изследванията. Анкетите са трудоемки и изискват сериозно предварително обмисляне, но пък информират за реалните развойни процеси при утвърждаване или отхвърляне на определени езикови конструкции в активната речева употреба. Така е и в рецензираната дисертация. Данните от направеното проучване са интересни и положителна оценка заслужава фактът, че В. Стаменов е диференцирал анкетиранията по възраст, образование, пол. Критичните си бележки по тази част съм изложила в съответния раздел на рецензията.

Бих обобщила, че в стилно-езиково отношение работата е почти безукорна. Написана е четивно и едновременно с това компетентно. Текстът впечатлява с достоверност и единна научна терминология.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Осъщественото изследване е добра база за провеждане на допълнителни наблюдения и анализи с цел да се направи убедително категоризиране на все още интензивно дискутирания проблем за *свидетелствеността* (а и отношението ѝ спрямо по-общото разбиране за евиденцията).

В научно-приложен план постигнатите резултати биха оптимизирали преподаването на българския език като чужд.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

И петте статии, които дисертантът е приложил, са свързани с темата на дисертацията – някои по-пряко от други, но като цяло отразяват етапи от осъществяването на по-обширното проучване на труда. Публикувани са в авторитетни издания и предизвикват интерес както при презентацията си, така и заради показаната в тях осведоменост на автора.

9. Лично участие на докторанта

Дисертационният труд и предложените статии са лично дело на В. Стаменов. Сред тях няма изследвания в съавторство.

10. Автореферат

Авторефератът отговаря на изискванията за съдържанието и обема си. Правилно отразява същността на дисертационния труд.

11. Критични забележки и препоръки

1. На първо място ще обърна внимание, че доработването на това изследване би следвало да се осъществи вкл. и чрез преподреждането на неговата обзорна част. Тя трябва да е тематично организирана (хронологичните обзори не са достатъчно показателни и размиват важни особености на развойните процеси в граматическия анализ). В обзорните части стремежът на автора към изчерпателност е довел до загуба на аналитичността в някои разсъждения и декларативност (напр. за Д. Войников е написана една страница, за да се обобщи: „Като се имат предвид направените пояснения, може да се обобщи, че Д. Войников не засяга въпроса за свидетелствеността“ – Д., с. 24). Същото може да се каже и за Ив. Момчилов, Т. Шишков, Н. Първанов, а и за др., и това непременно трябва да се избегне.

2. На второ място, струва ми се, че да се разчита на данни от т. нар. функционално-семантично проучване в този случай, не може да бъде сериозно аргументирано, тъй като семантиката на *свидетелствеността* е достатъчно ясна и осезаема за езиковите носители и вниманието към това, с какви други езикови средства тя може да се изрази, е излишно, в см. че няма обяснителна сила относно категоризацията ѝ (Д, 5. Глава, с. 202-213). А тази част от изследването е изключително трудоемка и времегубеща за автора.

3. Немалко констатации на автора е добре да се прецизират.

Напр. на с. 81 (в изводите от втората глава) той твърди, че: „Формите за сегашно резултативно време (има предвид перфекта – В.М.) понякога се определят като свидетелски, защото могат да се употребяват при предаването на засвидетелствани от говорещото лице факти. Смятаме подобно становище за неточно. Според нас в случая се наблюдава неутрализация между значенията свидетелственост и несвидетелственост, а мястото на перфектните форми е сред несвидетелските граматични образувания“. В случая очевидно става въпрос за немаркираност по признака *свидетелственост*, а не за неутрализация, и то на специфичния перфектен признак, наричан *резултативност*. Само когато изразяват *резултативност* перфектните форми могат да се употребяват в контекст на свидетелски форми (напр.: *Той написа лесно текста на английски, защото е завършил английска гимназия*).

Неясно или недобре казано е и с написаното на с. 6-7: „Смятаме, че от семантична гледна точка противопоставянето по признаците *свидетелственост* : *несвидетелственост* е опозиционно симетрично, но в плана на изразяването му в българския език се наблюдават интересни закономерности. Например формите за непреизказното и неумозаключително минало време винаги изразяват и *свидетелственост*, докато ренаративните и конклузивните форми не изразяват свидетелско отношение на говорещото лице към съобщаваната информация“. Всъщност несвидетелствеността и умозаключителността са контрадикторни признаци, тези, които се противопоставят на свидетелствеността – т. е. въобще не е логично да се очакват свидетелски корелати, поради посочената смислова несъвместимост между тях. Именно този факт е аргументът, съответните форми да се обединяват в обща категория от много учени, което, според нас, не е уместно. Това, че формалните показатели са подобни, е резултат само от факта, че всички произхождат от формите на перфекта и диференцирането на перфектната семантика, но от това не следва, че те ще се отнасят до една и съща категориална парадигма (в см. до една категория).

Също така не виждам никакво противоречие в концепциите на Ст. Стойчев, К. Куцаров и моята, за които се говори на с. 85: „Според нас в концепциите на В. Маровска за триграмна морфологична категория таксис, на К. Куцаров за тричленна морфологична категория вид на изказването/осведоменост на говорещото лице и на С. Стойчев за самостоятелната категория евиденция на глаголното действие се откриват някои противоречия. **Предложените модели не обхващат всички форми на българския глагол.** В. Маровска и Ст. Стойчев не включват ренаратива като привативно или еквиполентно противопоставена на свидетелствеността грамема...“. Фактът, че не включваме ренаратива, съвсем не е случаен. Аз напр. не смятам, че *преизказността* е явление от същия ранг. *Преизказността* е признак, който логически има отношение към несвидетелствеността, но признакът „вторично изказване за

действието или резултата, вторична вербализация на действието или резултата“, или *преизказност*, е ирелевантен към *очевидността*, или към *свидетелствеността*. Преизказаните форми са просто маркирани с признака „вторично изказване“, а че първичното може да е различно от гледище на възприемането на действието – т. е. може да е свидетелско или дистантно, е друг въпрос.

Същото е отношението между *преизказността* и *относителността*. Вярно е, че често преизказаното изказване е относително, тъй като е второ изказване. Но това не е признак, с който преизказаната форма е маркирана. Тя е маркирана само с признака вторично изказване. Останалото са логически разсъждения и следствия. Преизказаните форми имат формален показател + Л и липса на спомагателен глагол в 3. лице (а те са предимно в трето лице), докато континуантът на ятовата морфема или имперфектната морфема + Х/Ш или + Л Е е маркер на *относителността*. Наличието на континуант на ятовата морфема сам по себе си е недостатъчен формален белег. Той трябва да е съчетан или само с Л, но без Е в 3-то лице (*преизказност*); или и с двете (при дистантния таксис), или с Х/Ш – при свидетелския. Следователно е абсолютно невярна констатацията, че моделите на споменатите автори не обхващат всички форми на българския глагол. Естествено, че обхващат всички – това е същността на формално-структурния анализ, а той е водещият изследователски метод на споменатите изследвания. Не е задължително обаче всички форми да бъдат с изравнена категориална характеристика, т. е. да бъдат форми на грамемите от една и съща категория.

4. За определени понятия направените задълбочени разсъждения са ненужни. Така е напр. със скритите категории, още повече, че самият автор не приема т. нар. скрити или криптокатегории и се отказва от обяснителния им потенциал относно интересуващите го въпроси. Криптотипните категории са метафори, т. е. при тях не става въпрос за граматикализиране, а следователно – и за категории (в смисъла на А. В. Бондарко).

5. Осъществено анкетно проучване в дисертацията е нейно предимство. Тази част (приложението) обаче се нуждае от допълнително премисляне на поставените въпроси. Предлаганите речеви образци (в случая изречения) е по-добре да са прости и вниманието на реципиентите да е насочено към единственото сказуемо. В дисертацията е посочено кое от сказуемите в сложните изречения трябва да се характеризира, но въпреки това, наличието на повече от едно може да затрудни или обърка някои от анкетираните. Посочено е също, че се изисква един отговор, но при голяма част от случаите, може да има два – напр. обективно изказване и свидетелско, преизказано и умозаключително не са взаимно изключващи се характеристики. Да се очаква, че анкетираните ще разграничат минало свършено от минало

несвършено деятелно причастие, както и правилна или неправилна е употребата им, също ми изглежда неоправдано амбициозно. Спорна е също уместността на въпроса за *свидетелствеността*, ако в изречението се реферира събитие от далечното минало, на което респондентите няма как да са свидетели (напр. Хан Кубрат, А. Айнщайн или Кирил и Методий). В тези случаи те няма защо да гледат изобщо глаголната форма.

12. Лични впечатления

Васил Н. Стаменов е сред нашите най-добри студенти. От 2019 г. е активен член в Лингвистичния клуб „Професор Борис Симеонов“.

Впечатление прави общата му филологическа осведоменост и искрения интерес към езиковедската проблематика. Това показват и оценките на работата му през всички студентски години. През 2017 г. той спечелва втора награда в XIX студентска олимпиада по морфология на съвременния български език, организирана от Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ и Лингвистичен клуб „Професор Борис Симеонов“.

През 2019 г. участва в XXI-та национална научна конференция за студенти и докторанти „Светът е разтворена книга“ и печели първа награда с доклад на тема: „Към въпроса за ядрените модификатори във функционално-семантичното поле на персоналността в съвременния български език. Релацията персоналност – свидетелственост“.

През 2020 г. участва в *Осмата международна конференция на младите учени – Пловдив 2020*, където представя текста „Към въпроса за категорията „рецептивност“ в съвременния български език“, отличен с първа награда.

В този смисъл, качеството на реализираното в дисертационна форма изследване на *свидетелствеността* не е изненадващо.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които могат да се оценят като приноси за историята на съвременната българска граматика. Те отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че докторантът Васил Николов Стаменов притежава задълбочени теоретични знания по научна специалност *Съвременен български език* и професионални умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Вследствие от казаното, давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резул-

тати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Васил Николов Стаменов в област на висше образование: *Хуманитарни науки*; професионално направление *Филология*; докторска програма *Съвременен български език*.

10. 05. 2024 г.

Рецензент:

(Проф. дфн Вера Маровска)